

Urszula Markowska-Przybyła

Identyfikacja i ocena kapitału społecznego regionów Polski na podstawie analizy sieci relacji

Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania 46/1, 65-79

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DOI:10.18276/sip.2016.46/1-05

Urszula Markowska-Przybyła*

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

IDENTYFIKACJA I OCENA KAPITAŁU SPOŁECZNEGO REGIONÓW POLSKI NA PODSTAWIE ANALIZY SIECI RELACJI

Streszczenie

Artykuł prezentuje diagnozę aktualnego stanu kapitału społecznego polskich regionów, dokonaną w oparciu o analizę sieci relacji, czyli w ujęciu strukturalnym kapitału społecznego. Opracowanie bazuje na danych GUS oraz *Diagnozy Społecznej* o uczestnictwie Polaków w organizacjach różnego typu oraz o ich niesformalizowanych kontaktach ze znajomymi, przyjaciółmi i rodziną. Wprowadzono rozróżnienie między kapitałem społecznym typu wiążącego oraz pomostowego. W ostatniej części pracy zastosowano metody taksonomiczne do oceny syntetycznej zasobów tego kapitału oraz do grupowania regionów podobnych ze względu na kryterium struktury wartości cech.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, sieci powiązań, metody taksonomiczne

Wprowadzenie

Kapitał społeczny nie jest w literaturze definiowany jednoznacznie, pojęcie to nie doczekało się nawet spójnej interpretacji. Używane jest często intuicyjnie, jako synonim zaufania, sieci relacji międzyludzkich, współpracy na rzecz dobra wspólne-

* E-mail: ump@ue.wroc.pl

go czy społeczeństwa obywatelskiego. Brak kompromisu w sprawie definicji skutkuje trudnościami w sferze pomiaru zjawiska. Stosowane są różne metody i miary kapitału społecznego. W jego badaniach empirycznych zarysowują się dwa główne nurty, tj. badanie kapitału społecznego w oparciu o sieci i relacje oraz badanie kapitału w oparciu o normy, wartości, przekonania (w tym głównie zaufanie). W niniejszym opracowaniu do oceny zasobów kapitału społecznego regionów Polski wykorzystano pierwsze z przedstawionych podejść, czyli tzw. ujęcie strukturalne. Zgodnie z nim za kapitał społeczny uznaje się sieci relacji. Definicję taką przyjmuje np. J. Czapiński (Rada Monitoringu Społecznego i Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, 2007), który za kapitał ten uznaje „sieci społeczne regulowane normami moralnymi lub zwyczajem (a nie, lub nie tylko formalnymi zasadami prawa), które wiążą jednostkę ze społeczeństwem w sposób umożliwiający jej współdziałanie z innymi dla dobra wspólnego”. Podobne podejście prezentuje P. Dasgupta (2003), który przez kapitał społeczny rozumie sieci międzyludzkie i postuluje oddzielenie dyskusji nad kapitałem społecznym, rozumianym jako układ sieci społecznych, od rozważań nad efektami istnienia owych sieci czy M. Woolcock (1998). Pogląd taki prezentowany był także w polskich badaniach (Działek, 2011; Growiec, 2011).

Celem pracy jest identyfikacja oraz ocena aktualnego stanu zróżnicowania polskiej przestrzeni w układzie regionalnym przez identyfikację sieci powiązań formalnych i niesformalizowanych. W opracowaniu wykorzystano metody taksonomiczne, pozwalające na syntetyczną ocenę zasobów kapitału społecznego oraz pogrupowanie regionów podobnych do siebie z punktu widzenia struktury wartości cech.

1. Sieci formalne – dane deklarowane

Regularnych danych na poziomie regionów (województw) o uczestnictwie Polaków w sieciach relacji formalnych dostarczają dane GUS oraz badania sondażowe *Diagnozy Społecznej*.

W badaniu *Diagnoza Społeczna* respondenci pytani są o przynależność do organizacji różnego typu oraz przejawianą w nich aktywność. Biorąc pod uwagę rodzaj organizacji oraz rozróżnienie przedstawione przez J. Bartkowskiego (2005), dokonano analizy aktywności mieszkańców województw w poszczególnych grupach organizacji, uzyskując przybliżony obraz kapitału społecznego pomostowego i wiążącego. Kapitał społeczny typu wiążącego to relacje krewniacze i bliskiej przyjaźni.

Kapitał społeczny typu pomostowego to kapitał wywodzący się z relacji między osobami odmiennymi ze względu na cechy społeczno-demograficzne, związanymi więzią zrzeszeniową. Rozróżnienia na kapitał pomostowy i wiążący dokonano zgodnie z podziałem zaprezentowanym w tabeli 1.

Tabela 1. Grupy organizacji wskazane w badaniu Diagnoza Społeczna według typów kapitału społecznego

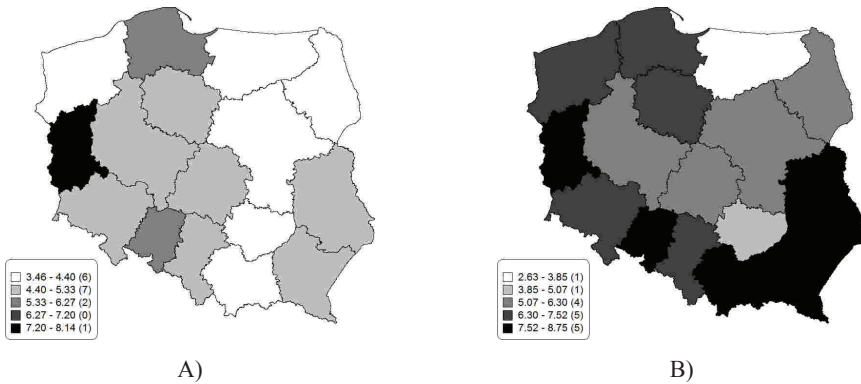
Organizacje typu pomostowego	Organizacje typu wiążącego
<ul style="list-style-type: none"> – kluby sportowe¹, – koła zainteresowań, – organizacje pomagające, – organizacje upowszechniające wiedzę, – partie polityczne, – organizacje ekologiczne, – władze samorządowe, – organizacje konsumentów 	<ul style="list-style-type: none"> – organizacje religijne, – komitety rodzicielskie, – związki zawodowe, – związki towarzyskie łączące osoby o wspólnych doświadczeniach, – komitety mieszkańców, – organizacje zawodowe, branżowe, – grupy samopomocowe

Źródło: opracowanie własne.

Uwzględniając stosunek sumy wskazań aktywnego uczestnictwa w organizacjach z danej grupy do liczby respondentów, uzyskano mapę deklarowanego kapitału społecznego wiążącego i pomostowego opartego o sieci stowarzyszeń (rys.1).

¹ Członkostwo w organizacjach sportowych uznane zostało, zgodnie z propozycją J. Bartkowskiego, za przejaw kapitału pomostowego, istnieją jednak przesłanki, by do tej kwalifikacji podchodzić z pewną dozą ostrożności. (Działek, 2011, s. 88), (GUS, 2013) (Downward, Pawlowski, & Rasciute, 2011).(Markowska-Przybyła & Ramsey, w druku)

Rysunek 1. Deklarowana aktywność w organizacjach charakterystycznych dla kapitału pomostowego (A) i wiążącego (B) w 2013 roku

Uwaga: mapy obrazują stosunek liczby wskazań aktywnego uczestnictwa w organizacjach typu pomostowego / wiążącego do liczby respondentów. Ankietowany mógł wskazać więcej niż jedną organizację.

Źródło: obliczenia własne na podstawie: *Diagnoza Społeczna 2013*.

Największe zasoby kapitału pomostowego występują w zachodniej części kraju oraz w województwach podkarpackim i lubelskim. Szczególnie wysokie są w województwach lubuskim, pomorskim i opolskim. Województwa lubuskie i opolskie charakteryzują się w roku 2013 także wysokimi zasobami kapitału wiążącego, co jest są charakterystyczne także dla Polski południowo-wschodniej. Niskie wartości obu typów kapitału występują w województwach warmińsko-mazurskim i świętokrzyskim. Obserwowana jest istotna statystycznie korelacja pomiędzy kapitałem społecznym pomostowym i wiążącym ($r=0,779$), co oznacza, że respondenci, którzy deklarowali uczestnictwo w organizacjach „pomostowych” częściej także deklarowali uczestnictwo w organizacjach „wiązących”.

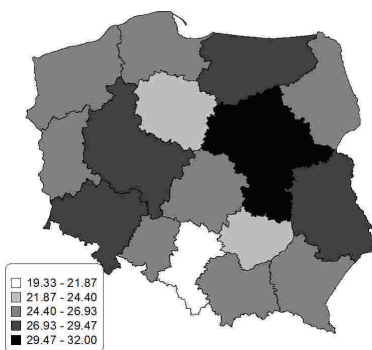
2. Sieci formalne – dane obserwowane

Danych opartych o obserwacje organizacji różnego typu w regionach dostarcza rejestr REGON oraz sprawozdania przesyłane do Głównego Urzędu Statystycznego. Szczególnie istotne z punktu widzenia kapitału społecznego są dane na temat organizacji trzeciego sektora. Zaangażowanie w działalność tego typu organizacji

uznaje się – w zależności od celu działania organizacji, czy jest on zwrócony tylko na interes członków organizacji, czy na zewnątrz – po części za kapitał społeczny typu pomostowego (np. fundacje) po części za kapitał wiążący (np. korporacje zawodowe) (*Trzeci sektor w Polsce*, 2014, s. 16).

Regionalne zróżnicowanie gęstości organizacji przedstawia rysunek 2. Najwięcej, w stosunku do liczby mieszkańców, organizacji trzeciego sektora znajduje się w województwach mazowieckim, wielkopolskim i dolnośląskim – a zatem regionach z dużymi ośrodkami miejskimi, które z natury rzeczy są często siedzibą organizacji o charakterze regionalnym lub nawet ponadregionalnym. Na tle kraju pozytywnie wyróżnia się także województwo warmińsko-mazurskie. Najmniej organizacji trzeciego sektora w przeliczeniu na liczbę mieszkańców znaleźć można w województwie śląskim. Gęstość instytucji wpisanych do rejestru REGON w poszczególnych województwach nie jest jednak skorelowana z deklarowanym przez mieszkańców członkostwem w różnego rodzaju organizacjach.

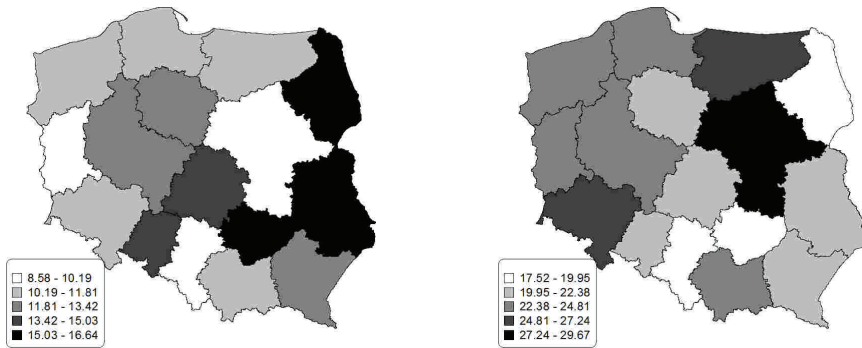
Rysunek 2. Fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 10 tys. mieszkańców wpisanych do rejestru REGON – średnia z lat 2005–2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych GUS 2005–2013.

Stosując powyżej przytoczone wnioski z badań GUS (2013), podział stosowany przez J. Bartkowskiego oraz metodologię użytą przez P. Swianiewicza i J. Herbstę (2008, s. 105), skonstruowano mierniki kapitału pomostowego i wiążącego (por. uwaga do rys. 3). Przestrzenny rozkład wartości zmiennych „stowarzyszeniowy kapitał pomostowy” i „stowarzyszeniowy kapitał wiążący” został przedstawiony na rysunku 3.

Rysunek 3. Stowarzyszeniowy kapitał wiążący i pomostowy – średnia w latach 2009–2013

Stowarzyszeniowy kapitał wiążący

Stowarzyszeniowy kapitał pomostowy

Uwaga: kapitał wiążący – liczba związków zawodowych, ochotniczych straży pożarnych, organizacji samorządu gospodarczego i zawodowego, innych organizacji społecznych, jak koła łowieckie czy komitety rodziców w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców; kapitał pomostowy – liczba fundacji i stowarzyszeń poza OSP w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców.

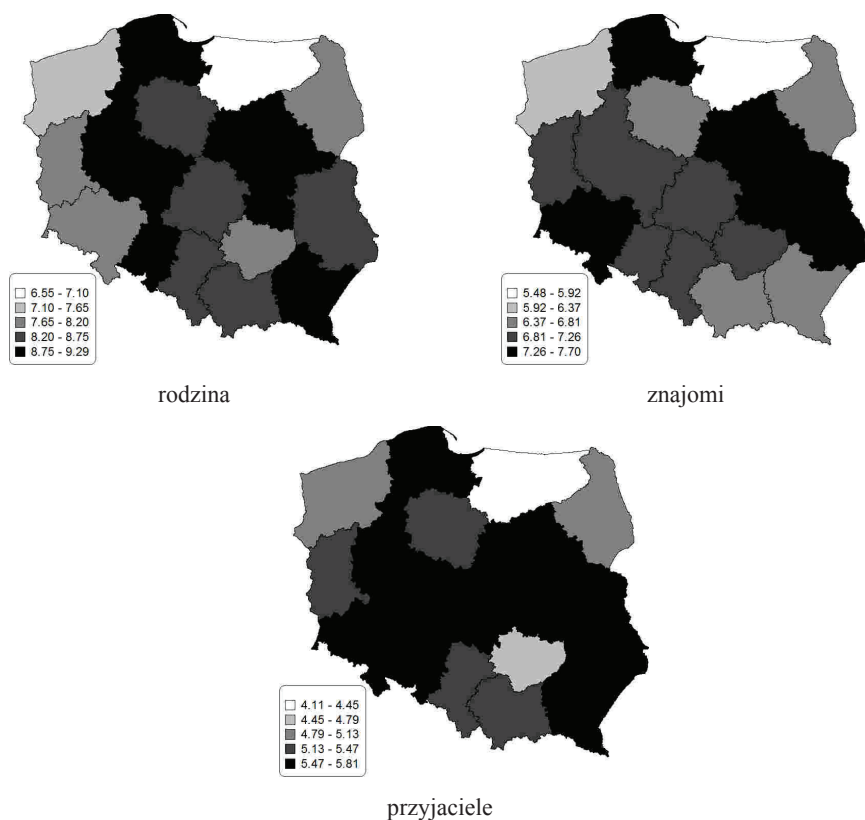
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS i ngo.pl

3. Sieci niesformalizowane – dane deklarowane

Dane *Diagnozy Społecznej* pozwalają obserwować nie tylko sieci relacji formalnych (przynależność do organizacji), ale także sieci nieformalne, tj. dane na temat kontaktów z rodziną, przyjaciółmi i znajomymi. Kontakty z rodziną uznawane są za kapitał wiążący, sieci relacji ze znajomymi – za kapitał pomostowy, natomiast sieci relacji przyjacielskich są na pograniczu obu rodzajów tego kapitału. Działek (2011), Herbst i Swianiewicz z zespołem (2008) uznają więzi przyjacielskie za kapitał wiążący, natomiast Growiec (2011) za kapitał pomostowy.

W latach 2005, 2011 i 2013 zadano respondentom *Diagnozy Społecznej* pytanie o liczbę osób spośród rodziny, przyjaciół i znajomych, z którymi utrzymywane są kontakty. Największe sieci kontaktów Polacy utrzymują z członkami własnej rodziny (średnio w latach 2011–2013 z 8,43 osobami), następnie ze znajomymi (6,94 osoby) i z przyjaciółmi (5,36). Wartości te są zróżnicowane regionalnie (por. rys. 4).

Rysunek 4. Wielkość sieci kontaktów nieformalnych według województw: średnia liczba osób, z którymi utrzymywane są kontakty spośród rodziny, znajomych i przyjaciół (średnia z lat 2011–2013)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych *Diagnozy Społecznej* 2011–2013.

Najczęstsze kontakty z bliskimi osobami spośród rodziny, przyjaciół i znajomych utrzymują mieszkańcy województw mazowieckiego, pomorskiego, wielkopolskiego, lubelskiego i dolnośląskiego. Na drugim biegunie stoją z kolei mieszkańcy województw warmińsko-mazurskiego, świętokrzyskiego i zachodniopomorskiego.

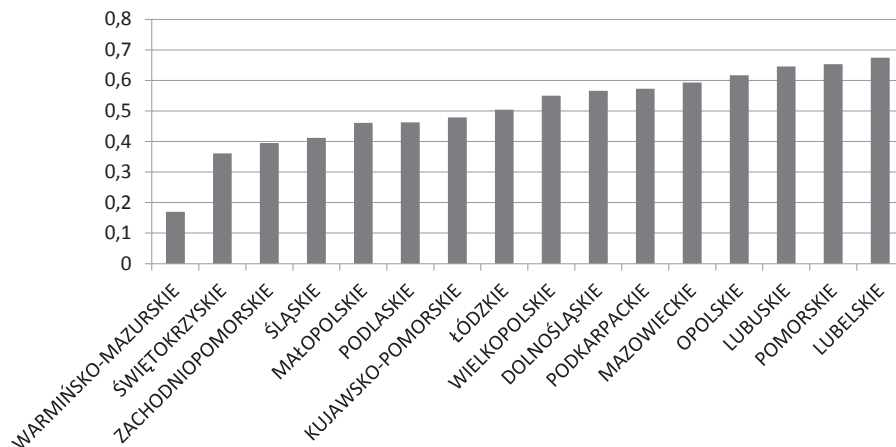
4. Strukturalny kapitał społeczny w ujęciu syntetycznym

Zakładając, że o wyższym kapitale społecznym świadczą większe i gęstsze sieci kontaktów, tj. uznając wszystkie powyższe zmienne za stymulanty, posłużono się syntetyczną miarą kapitału społecznego, opartą o znormalizowane wartości następujących zmiennych cząstkowych:

1. Deklarowana aktywność w organizacjach charakterystycznych dla kapitału pomostowego w 2013 roku – stosunek liczby wskazań aktywnego uczestnictwa w organizacjach typu pomostowego do liczby respondentów.
2. Deklarowana aktywność w organizacjach charakterystycznych dla kapitału wiążącego w 2013 roku – stosunek liczby wskazań aktywnego uczestnictwa w organizacjach typu wiążącego do liczby respondentów.
3. Średnia liczba osób spośród znajomych, z którymi utrzymywane są kontakty (średnia z lat 2011–2013) – kapitał pomostowy o charakterze nieformalnym.
4. Średnia liczba osób spośród rodziny, z którymi utrzymywane są kontakty (średnia z lat 2011–2013) – kapitał wiążący o charakterze nieformalnym.
5. Stowarzyszeniowy kapitał pomostowy – liczba fundacji i stowarzyszeń poza OSP w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców (średnia z lat 2009–2013) – kapitał pomostowy o charakterze formalnym.
6. Stowarzyszeniowy kapitał wiążący – liczba związków zawodowych, ochotniczych straży pożarnych, organizacji samorządu gospodarczego i zawodowego, innych organizacji społecznych, jak koła łowieckie czy komitety rodziców, w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców (średnia z lat 2009–2013) – kapitał wiążący o charakterze formalnym.

W konstrukcji miary wykorzystano formułę średniej arytmetycznej nieważonej znormalizowanych wartości tych zmiennych, a wyniki obliczeń przedstawiono na rysunku 5.

Rysunek 5. Województwa według średniej znormalizowanych wartości zmiennych opisujących aspekt strukturalny kapitału społecznego – miara syntetyczna „aspekt strukturalny kapitału społecznego”

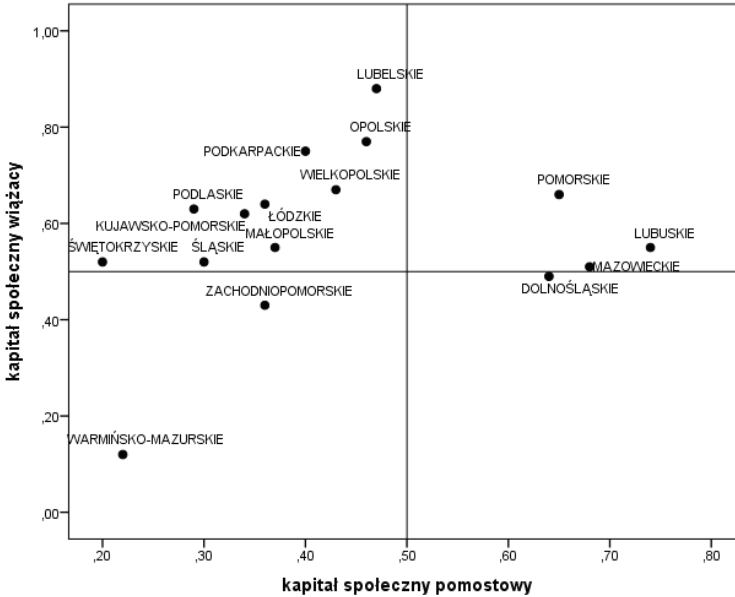
Źródło: opracowanie własne.

Województwa lubelskie, pomorskie, lubuskie i opolskie zajmowały najwyższe pozycje w analizowanych klasyfikacjach regionów ze względu na zmienne świadczące o powiązaniach sieciowych. Najniżej plasowały się natomiast województwa warmińsko-mazurskie, świętokrzyskie i zachodniopomorskie. Zróżnicowanie poziomu średniej z unormowanych wartości zmiennych (w przedziale [0;1]) jest dość duże: stosunek wartości najwyższej do najniższej jest prawie czterokrotny.

Analiza wartości syntetycznych kapitału społecznego typu wiążącego i pomostowego² wskazuje na znaczną korelację w układzie danych regionalnych, zwłaszcza po wykluczeniu grupy 4 regionów o wysokim kapitale społecznym. Współczynnik korelacji wynosi 0,8 i jest istotny statystycznie (por. rys. 6).

² Obliczonych analogicznie jak dla zmiennej „kapitał społeczny” w oparciu o zmienne cząstkowe 1, 3, 5 dla kapitału pomostowego i 2, 4, 6 dla kapitału wiążącego.

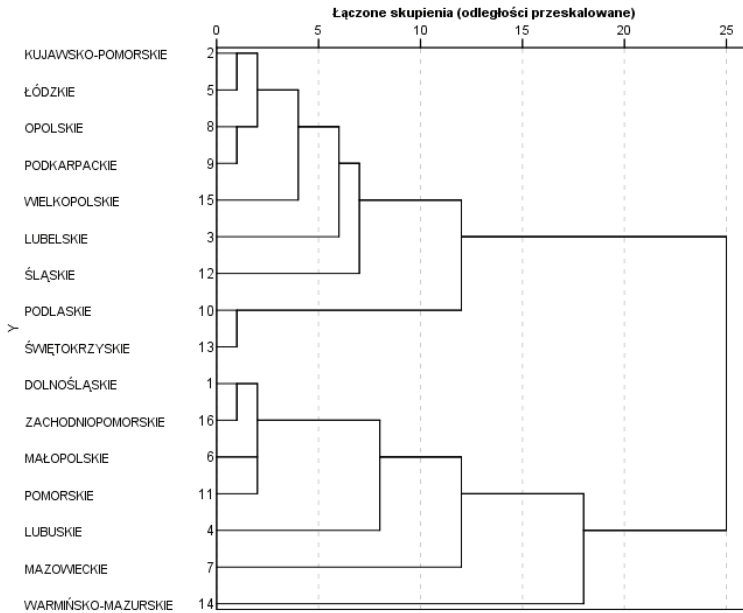
Rysunek 6. Kapitał społeczny wiążący a pomostowy w regionach

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu SPSS.

W obliczu zróżnicowanych danych dotyczących kapitału społecznego wynikającym z odmiennych ujęć i typów źródeł danych, a także wskutek braku jednoznacznych wskazań teoretycznych, jakie powiązania sieciowe są bardziej korzystne dla rozwoju gospodarczego, pewnym uproszczeniem jest twierdzenie, że wskazane na rysunku 5 województwa charakteryzują się wyższym lub niższym kapitałem społecznym. Celowe wydaje się być nie tylko uporządkowanie województw na osi wartości kapitału społecznego, ale także grupowanie regionów podobnych ze względu na strukturę kapitału społecznego w ujęciu sieciowym, czyli wskazanie, które województwa są inne (nie lepsze i nie gorsze) od pozostałych pod tym względem. By to osiągnąć, zastosowano metody taksonomiczne. Wykorzystując metodę hierarchiczną opartą o średnią odległość między skupieniami oraz cosinus konta pomiędzy wartościami zmiennych obrazujących strukturalny kapitał społeczny i tego województwa, ustalono grupy regionów podobnych do siebie z punktu widzenia struktury wartości. Zastosowana metoda pozwoliła na obrazowe przedstawienie klasyfikacji regionów w postaci dendrogramu zaprezentowanego na rysunku 7.

Rysunek 7. Podobieństwo regionów z punktu widzenia struktury wartości zmiennych opisujących kapitał społeczny – dendrogram

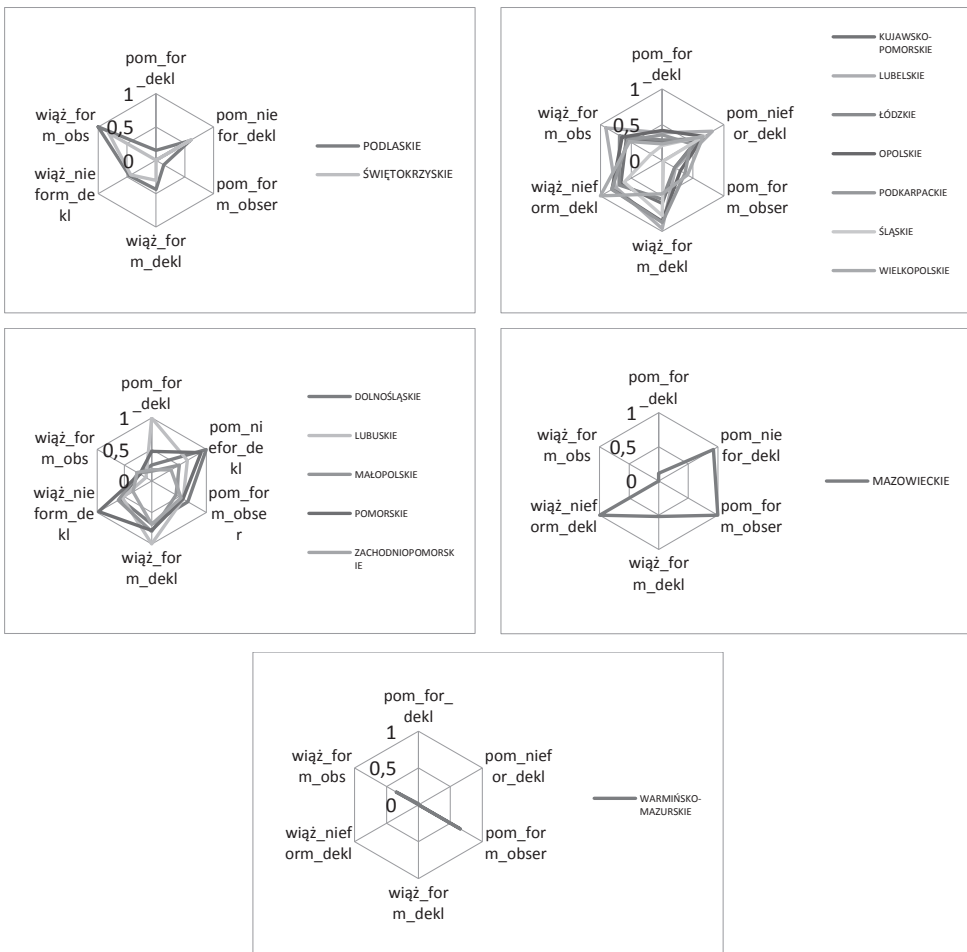
Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem programu SPSS.

Dokonując subiektywnego podziału dendrogramu na poziomie 10 (przeskalowana odległość), uzyskujemy 5 grup województw podobnych do siebie z punktu widzenia struktury wartości zmiennych (rys. 8), są to województwa:

- podlaskie i świętokrzyskie – wysokiej gęstości organizacji typu wiążącego oraz ponadprzeciętnemu zaangażowaniu w sieci znajomych towarzyszą raczej niskie pozostałe wartości miary kapitału społecznego;
- kujawsko-pomorskie, lubelskie, łódzkie, opolskie, podkarpackie, śląskie i wielkopolskie – ponadprzeciętny kapitał wiążący według wszystkich trzech miar oraz ponadprzeciętne kontakty ze znajomymi przy niskich wartościach kapitału pomostowego formalnego;
- dolnośląskie, lubuskie, małopolskie, pomorskie i zachodniopomorskie – przeciętne i ponadprzeciętne wartości wszystkich miar z wyjątkiem gęstości organizacji o charakterze wiążącym;

- d) mazowieckie – bardzo wysokie wartości gęstości organizacji o charakterze pomostowym, bardzo wysoki wskaźnik kontaktów z rodziną i znajomymi, przeciętne deklarowane uczestnictwo w organizacjach typu wiążącego i bardzo niskie wartości pozostałych zmiennych;
- e) warmińsko-mazurskie – wysoka gęstość organizacji typu pomostowego przy niskich i bardzo niskich wartościach pozostałych zmiennych.

Rysunek 8. Poziom znormalizowanych wartości zmiennych opisujących aspekt strukturalny kapitału społecznego w wyróżnionych grupach regionów

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Z punktu widzenia poziomu analizowanych wartości zmiennych za regiony o wysokich zasobach kapitału społecznego uznać można województwa lubelskie, pomorskie i lubuskie. Uznając „wyższość” kapitału społecznego typu pomostowego nad kapitałem typu „wiążącego” regionami pozytywnie wyróżniającymi się na tle kraju są województwa lubuskie, mazowieckie, pomorskie i dolnośląskie. Pod względem wartości zmiennej syntetycznej opisującej kapitał wiążący wyróżniają się województwa lubelskie, opolskie i podkarpackie, zaś województwa warmińsko-mazurskie i zachodniopomorskie cechuje niski poziom obu typów kapitału. Pozostałe regiony charakteryzuje ponadprzeciętny poziom kapitału wiążącego przy stosunkowo niskich zasobach kapitału typu pomostowego (regiony II ćwiartki na rys. 6).

Z punktu widzenia struktury wartości poszczególnych cech opisujących sieci relacji wyróżnić można jednorodne grupy regionów. Wyniki analiz nie wskazują jednak na istnienie wyraźnych wzorów przestrzennych w rozkładzie kapitału społecznego.

Z punktu widzenia problematyki wzrostu i rozwoju wydaje się, że województwo warmińsko-mazurskie jest regionem problemowym, bowiem na tle kraju wyróżnia się zarówno niskimi wartościami kapitału wiążącego, jak i pomostowego. Struktura wartości zmiennych wskazuje na ponadprzeciętną gęstość organizacji typu pomostowego, ale nie towarzyszą temu ani deklaracje uczestnictwa w tych organizacjach, ani gęste kontakty nieformalne. Także województwa świętokrzyskie i podlaskie wydają się być regionami problemowymi z uwagi na stosunkowo niskie wartości zmiennych oraz ich strukturę, w której uwidacznia się głównie gęsta sieć organizacji typu wiążącego. Województwami, dla których poziom i struktura kapitału społecznego stanowią atut są natomiast: dolnośląskie, lubuskie i pomorskie. Wnioski z powyższej analizy mogą być wykorzystane w polityce wspierania kapitału społecznego, ale także jako wstęp do dalszych, pogłębionych analiz tego kapitału, zwłaszcza do badań nad kapitałem społecznym analizowanym w ujęciu behawioralnym oraz normatywnym, a także nad związkami z efektywnością gospodarek. Mogłoby to przynieść odpowiedź na pytanie, czy gęstsze sieci relacji mają związek (ewentualnie wpływają na) z większą (efektywniejszą) współpracą, wyższym rozwojem, szybszym tempem wzrostu, czy może ważniejsze w tym kontekście są podzielane normy i wartości.

Literatura

- Bartkowski, J. (2005). Więź społeczna a aktywność stowarzyszeniowa. W: A. Gniewkowska, P. Gliński, A. Kościański (red.), *Teorie wspólnotowe a praktyka społeczna*. Warszawa: IFiS.
- Dasgupta, P. (2003). Social capital and economic performance: Analytics. W: T. Ostrom, T. Ahn (red.), *Foundations of Social Capital. Critical Studies in Economic Institutions* (T. 2, s. 309–339). Cheltenham: Edward Elgar.
- Downward, P., Pawlowski, T., Rasciute, S. (2011). *Trust, trustworthiness, relational goods and social capital: a cross-country economic analysis* (Working Paper No. 11–10). North American Association of Sports Economists.
- Działek, J. (2011). *Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju gospodarczego w skali regionalnej i lokalnej w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Growiec, K. (2011). *Kapitał społeczny: geneza i społeczne konsekwencje*. Warszawa: Wydawnictwo „Academica”.
- GUS (2013). *Kapitał społeczny na poziomie mezo – współpraca organizacji trzeciego sektora* (Informacja sygnałna). Warszawa: GUS.
- GUS (2014). *Trzeci sektor w Polsce*. Warszawa: GUS.
- Markowska-Przybyła, U., Ramsey, D. (w druku). The Association between Social Capital and Membership of Organisations amongst Polish Students. *Economics and Sociology*.
- Rada Monitoringu Społecznego i Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania (2007). *Diagnoza społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa.
- Swianiewicz, P., Herbst, J., Lackowska, M., Mielczarek, A. (2008). *Szafarze darów europejskich. Kapitał społeczny a realizacja polityki regionalnej w polskich województwach*. Warszawa: Scholar.
- Woolcock, M. (1998). Social capital and economic development: Toward a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society*, 27(2), 151–208.

IDENTIFICATION AND ASSESSMENT OF SOCIAL CAPITAL OF POLISH REGIONS BASED ON ANALYSIS OF NETWORK RELATIONS

Abstract

The article presents diagnosis of social capital in Polish regions which is based on analysis of network relations i.e. from the structural point of view. The paper is based on the

data of GUS and Diagnoza Społeczna of the participation of Poles in organizations of various types and on informal contacts with colleagues, friends and family. There was made a distinction between bonding and bridging social capital. In the last part of the work taxonomic methods were used to evaluate the synthetic resources of capital and to group similar regions based on the criterion of the structure characteristics.

Key words: social capital, networks, taxonomic method

Kody JEL: E22, O49, R11